

Saatesõna

Haki Antonsson

Bergsveinn Birgissoni „Musta viikingi“ keskmesse on ankurdatud märkimisväärne ajalooline fakt. Aastatel u 879-940 p Kr asusid varem inimtühjale Islandi saarele elama vanapõhja ja keldi päritolu inimesed. Varaseimad kirjalikud allikad selle asustustegevuse kohta pärinevad 12. sajandist. Nende tekstide usaldusväärsuses ei saa loomulikult lõpuni kindel olla. Siiski on aga selge, et just tänu neile kirjalikele allikatele säilis islandlastel väga laialdane teadmispagas oma varaseima ajaloo kohta. Tänapäeva Euroopas veidigi laiemalt ringi vaadates saab selle asjaolu erakordsus kohe selgeks. Võetagu näiteks Eesti, mille tänapäevane territoorium oli asustatud tuhandeid aastaid enne seda, kui pandi kirja esimesed kirjalikud ürikud selle piirkonna ajaloost. Seega ei leidu eestlaste ajaloolises teadvuses mingeid teadmisi oma maa või rahvuse spetsiifilise, absoluutse alguspunkti kohta.

See ei tähenda, et Island oleks oma „tekkimisloo“ olemasolu poolest ainulaadne. Üle kogu maailma ja paljudest erinevatest ajastustest võib leida arvukaid näiteid rahvaste või riikide päritolust rääkivate lugude kohta. Mõtelgem vaid Rooma päritolumüüdile Romulusest ja Remusest. Islandi juhtum on aga mõnevõrra eriline, kuna selle juurde kuulub konkreetne ajalooline kontekst, millega seoses inimesed varem asustamata maale elama asusid (ehkki üks tekstidest vihjab veidi krüptiliselt ka varasemale iiri erakute asustusele saarel).

Islandlaste päritolumüüt – või õigemini päritolumüüdid – ei ole paigutatud mingisse võimatult kaugesse, müütilisse minevikku, vaid teatud kindlasse ajalooperioodi, mis on Euroopa historiograafias tuntud kui viikingiaeg (793-u. 1050 p Kr).

Islandi päritolumüüdi ajalooline loomus ongi „Musta viikingi“ üks keskseid teemasid. Käibefraasi „ajalugu on võitjate kirjutatud“ kasutatakse liiga palju ja tihti ebatäpselt, kuid Islandi asustamisest rääkivate kirjalike allikate kohta kehtib see tõepoolest. Nõnda on lugu seetõttu, et meil pole kirjalikke allikaid asustamisperioodist endast, mida dateeritakse umbes aastatega 870-930 p Kr. Tänapäevani säilinud – kirja pandud – müüt loodi palju hiljem. Islandlased, nagu öeldud, hakkasid oma ajaloost kirjutama 12. sajandi esimesel poolel. Kirjakultuur hakkas levima alles pärast maa ristiusku pöördumist esimese aastatuhande vahetusel. See tähendab, et kuni selle ajani anti mälestusi asustamisperioodil

toimunu kohta edasi põlvkonnalt põlvkonnale suulise pärimuse kujul, ja alles seejärel võis see pärimus saada aluseks hilisemalele kirjalikele tekstidele. Neid tekste Islandi ajaloo varaseima ajajärgu kohta, kui nad lõpuks tekkisid, mõjutasid aga omaaegsed poliitilised ja ideoloogilised nõuded. Täpsemalt öeldes vormisid asustamisperioodist rääkivaid lugusid sel ajal võimul olnud eliidi enesekuvand ja kildkondlikud huvid. Sellal tekstides kinnistunud variant päritolumüüdist on kujundanud aga järgnevate põlvkondade islandlaste identiteeti kuni tänapäevani välja.

Teatud mõttes kujutab „Must viiking“ endast lauprünnakut selle võimsa traditsiooni vastu. Raamatu „kangelane“, Geirmundr Mustnahk, on tegelane, kellele Islandi keskaegsetes ajalooallikates on üllatavalt vähe tähelepanu pööratud, eriti arvestades seda, et samal ajal vihjatakse ka tema tohutule rikkusele ja suurele võimule Islandi asustamise varaseimas järgus. Geirmundr on Islandi kinnistunud päritolumüüdi seisukohalt marginaalne tegelane, *outsider*. Tema arvatavasti mitte-põhjamaine, asiaatlik päritolu võimendab veelgi muljet, et Geirmundril pole sobivat kohta ei keskaegses, ega ka tänapäevases Islandi enesemüüdis.

„Musta viikingi“ tegevus leiab aset viikingiajal, kuid mõistmaks paremini Bergsveinn Birgissoni erakordset teost tuleb see paigutada ka Islandi uuema ajaloo kahe olulise sündmuse konteksti. Neist esimene on Islandi majanduse kokkuvarisemine 2008. aasta panganduskrahi tulemusena. Teine on tuline vaidlus küsimuse üle, kas on õigustatud Islandi metsiku looduse ärakasutamine, rikkumine ja üle ujutamise, et toota hüdroelektrit rahvusvahelistele korporatsioonidele kuuluvate alumiiniumsulatusjaamade tarbeks. Selleks on olnud vajalik veepaisutamine ja tammide ehitamine Islandi looduslikult seni kõige puutumatumates piirkondades.

Kuidas, võiks lugeja küsida, puutuvad need tänapäevased probleemid vähetuntud viikingisse, kes lahkus oma isakodust Norras ning kellest saab jõukas asunik ühes Islandi (tänapäeva mõttes) kõige kaugemas nurgas? Sellele küsimusele väga otsest vastust võib-olla ei olegi. „Must viiking“ ei ole kindlasti mitte propagandateos, mis kaitseks või kritiseeriks teatud tänapäevaseid poliitilisi seisukohti või otsuseid. Siiski on tänapäevased allhoovused selles raamatus täiesti olemas ning lugejal tasuks olla neist teadlik.

Majandusõitsengu aastatel (nagu tol ajal tundus) enne 2008. aasta panganduskrahi levis islandlaste seas enesekohane stereotüüp, nagu suudaks nad tänu oma mingitele sisemistele

voorustele tühjalt kohalt üles ehitada rahvusvahelises mastaabis pangandusimpeeriumi. Seda arusaama islandlaste erakordsusest seostati tihti Islandi viikingiaegse ajalooga. Kõige silmapaistvamate pankurite ja ärimeeste „geeniust“ seletati nende „viikingi geenidega“, nagu teiste seas tegi Islandi president oma 2005. aastal Londonis peetud kõnes. Geeniused osutusid aga narrideks ning Islandi jõukus vaevalt millekski muuks, kui tohutuks püramiidiskeemiks, mida tõukas tagant müütide taha varjunud inimlik ahnus. Pärast 2008. aastat on islandlased pidanud rinda pistma küsimusega, kuidas sai võimalikuks, et nad löid taolise suurejoonelise müüdi – ja ise uskusid sellesse – müüt ise oli tegelikult aga tühipaljas vale. 2013. aastal ilmunud „Must viiking“ on osa sellest lähiminevikuga tegelemise tööst.

Nagu oleme näinud, siis keskaegsed islandlased vermisid omaenda müüdi Islandi varase asustuse iseloomu kohta. Selle müüdi juurde kuulusid pea eranditult Norra päritolu kõrgelt sündinud mehed, kes lahkusid oma kodumaalt, et pääseda uue Norra kuninga Haraldr Kaunisjuukse (valitsusaeg u 872-930 p Kr) türannia alt. Teisisõnu esitleti asustuse eesmärki pigem ideoloogilise, kui majanduslikuna. Väga harva mainib mõni keskaegne Islandi allikas kellegi kohta, et too lahkus Norrast otsimaks (materiaalses mõttes) paremat elu. Vastupidi: nende allikate andmetel jäävad Islandi esmaasukad kuidagi kummaliselt ükskõikseks kõige fundamentaalsema asjaolu suhtes, mis on läbi ajaloo rahvaste rännet tiivustanud: majanduslik õitseng ja julgeolek on miski, mis neile suuremat korda ei lähe.

Geirmundr Mustnaha lugu pöörab selle müüdi pea peale. Tema motiivid on algusest peale selged. Ta ajab järelejätmatult ja edukalt taga majanduslikke ressursse, mis loomulikult toob kaasa tema autoriteedi kasvu ümbritseva maa ja rahva üle. Geirmundr ei lase millelgi end valitud teelt eksitada, ei teiste kannatustel ega omaenda kättemaksul. Lõpuks, nagu autor oletab, on tema valduste väärtuslikema loodusvara – morskade – otsalõppemine selleks põhjuseks, miks Geirmundri äriimpeerium tolmuks variseb. Pole kahtlust, et piiramatut raha- ja ressursiahnus tänapäeva Islandil – olgu see siis panganduse, või hüdroelektrijaamade põhjustatud pöördumatu looduskahju kujul – kajab vastu ka Geirmundr Mustnaha loos, kelle rikkus ja võim tõuseb ja vaob koos õrna loodusvara üleekspluateerimisega.

Ent on veel üks teine, väga silmatorkav viis, kuidas „Must viiking“ funktsioneerib vahenduslülina tänapäeva ja viikingiaja vahel. Ma pean silmas seda, kuidas Bergsveinn Birgisson oma Geirmundr Mustnaha lugu jutustab. Süžee on mitmekihiline. Neist pealmises tegutseb Geirmundr ise, hilisel 9. sajandil elanud „must viiking.“ Kõige alt leiame autori

enda, kes püüab avastada oma kaugel esivanema elulugu ja kunagisi eesmärke. Keskel on fragmentaarsed ja tihti raskesti tõlgendatavad allikad – eeskätt keskaegsel Islandil kirja pandud tekstid ning Geirmundri ja tema perekonnaga seostatud mitmesuguste kohtade arheoloogia.

Kuidas erineb Bergsveinni lähenemine sellest, mis akadeemilistes ajaloouurimustes on harjumuspärane? Vastus sellele küsimusele peitub äärmiselt eneseteadlikus ja -reflektiivses viisis, kuidas autor oma uurimistööd lugejale esitleb. Bergsveinn ei püüa oma autori-kohalolu tekstis peita. Vastupidi: ta lubab lugejal siseneda oma töötuppa, kus ta demonstreerib, samm-sammult, kuidas ta rekonstrueeris selle mehe elusaatuse, kes oli ilmselt üks kõige huvitavamaid, kuid samas ka kõige vähemtuntumaid Islandi varastest asukatest. Taoline lähenemine on muidugi eriti asjakohane, kui tõendusmaterjal on niivõrd fragmentaarne, nagu antud juhul. Iga kildu mosaiikmõistatusest tuleb hoolikalt uurida ning see siis täpselt oma loogilisele, sobivale kohale asetada. Uurija isiklikud mõtisklused pole tavaliselt miski, mis kuuluks akadeemilise ajalookirjutuse juurde. Sama kehtib ka värvikalt kujutletud, pea ilukirjanduslike stseenide kohta, nagu need, mis kujutavad Geirmundri Mustnaha reisi Arktikasse.

Selles mõttes on „Must viiking“ nii Geirmundri ja tema reise lugu, kui ka lugu autori enda isiklikust avastusretkest, mis Geirmundri kaudu avab nii tema enda, kui tema kodumaa identiteeti. Isikliku ja ajaloolise ainese segunemise mõttes võib „Musta viikingit“ seostada ühe uuema suundumusega aimekirjanduses, mida kõige silmapaistvamalt on harrastanud Emmanuel Carrère, üks tänapäeva tuntumaid Prantsuse kirjanikke. Näiteks teoses „Le Royaume“ („Kuningriik“, 2014) seguneb Carrère'i uurimus varakristlikust kirikust tema enda eraeluliste teemadega.

Ent erinevalt Emmanuel Carrère'ist on Bergsveinn Birgisson kaugel sellest, et olla vaid entusiastlik amatöör oma valitud uurimisalal, milleks on viikingiaegne ajalugu ja kirjandus. Tudengina islandi keelt ja kirjandust õppinud Bergsveinn kirjutas oma doktoritöö vanima vanapõhja keeles säilinud luule, skaldiluule, kohta. Need luuletused, millest mõnda võib kohata ka selles raamatus, loodi norralaste ja islandlaste poolt viikingiajal. Bergsveinni dissertatsioon keskendus ühele kõige vanematest ja keerulisematest skaldiluuletusest pealkirjaga „Ynglingite loend.“ See genealoogiline poeem kannab ette Norra kuningasoo ajaloo kõige varasematest aegadest peale. Nii väitekirjas, kui ka mujal oma tavapärasemates

akadeemilistes uurimustes annab Bergsveinn suurepärasest tunnistust erakordsest oskusest välja meelitada võimalikult palju informatsiooni äärmiselt piiratud ja tihti krüptilistest allikatest. Samamoodi on tal annet kasutamaks tänapäevaseid mõisteid, tehnikaid ja teooriaid, et heita valgust kaugele minevikule, mida ta uurib. Kõik need omadused on selgelt olemas ka „Mustas viikingis.“

Kuid Islandil, ja üldse Skandinaavias, on Bergsveinn Birgisson eelkõige tuntud kui kõrgelt hinnatud romaanikirjanik. Tema esimene romaan, „Maastik pole kunagi rumal“ („Landslagið er aldrei asnalegt“) ilmus 2003. aastal ning sellele järgnesid neli kriitikute poolt tunnustatud romaani, sh 2012. aastal ilmunud „Vastus Helga kirjale“ („Svar við bréfi Helgu“), millest sai Islandil bestseller ja mis esitati Põhjamaade Nõukogu kirjandusauhinnale. „Musta viikingi“ lugejale võiks olla huvitav tema kolmas romaan, 2016. aastal ilmunud „Geimundr Mustnaha saaga“ („Geimundar saga heljarskinn“). Selle teosega paneb Bergsveinn kirja keskaegse saaga Geimundr Mustnahast, mida päris-keskajal kunagi ei kirjutatud, või mis vähemalt pole meie päevini säilinud. Selles vanapõhja keeles kirjutatud *tour de force*-narratiivis annab Bergsveinn oma kujutlusvõimele vaba voli, jäädes tegevuspaikade ja põhisündmuse kujutamisel siiski truuks „Musta viikingi“ tarbeks tehtud piinlikult täpsele uurimistöole. Mõlemas teoses naudib autor ammuse, kummalise mineviku taasloomist elaval kujul, lastes sellel minevikul samal ajal aga kaasa rääkida ka meie tänapäeva kõige tungivamatel teemadel.